

Biernacki, Stanisław

Władze III Rzeszy a UPA

Dzieje Najnowsze 30/3, 59-66

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław Biernacki
Warszawa

Władze III Rzeszy a UPA¹

W chwili wybuchu wojny z ZSRR większość społeczeństwa Galicji Wschodniej i Ukrainy, tak polskiego, jak i ukraińskiego, nie była zorientowana w zamiarach i planach hitlerowskich co do tego terytorium². Proklamowana 30 VI 1941 r. przez Ukraiński Komitet Narodowy niepodległość Ukrainy spotkała się ze zdecydowanym przeciwdziałaniem niemieckim, a wielu przywódców ruchu nacjonalistycznego dotknęły represje.

Zdarzenia te wywarły również wpływ na kształt dalszych kontaktów nacjonalistów ukraińskich z Wehrmachtem. Kontakty z Abwehrą utrzymywane były od pewnego czasu; w maju 1940 r. władze niemieckie zapewniły sobie ukraińską współpracę wywiadowczą i przy organizowaniu dywersji. Abwehra zobowiązała się — obok zgody na działalność propagandową — do utworzenia ukraińskiej jednostki wojskowej. Kadry dla niej szkolono w podlegającym Abwehrze pułku „Brandenburg”. Formacja ta, używająca nazwy Drużyny Ukraińskich Nacjonalistów (DUN), jest znana także pod nazwą batalionów „Nachtigall” i „Roland”. Status obu batalionów był określany jako pododdziały przy Wehrmachcie, nie wchodzące w jego skład. W sierpniu 1941 r. bataliony te zostały wycofane z frontu i przeformowane w jednostkę policyjną do zwalczania dywersji i prowadzenia działań pacyfikacyjnych. W marcu 1942 r. została ona włączona do 201 dywizji, podporządkowanej von dem Bachowi-Zelewskiemu. Oznaczało to koniec tego etapu współpracy ruchu nacjonalistycznego z Abwehrą. Prowadzone w lipcu 1941 r. rozmowy³ zakończyły się ujawnieniem planów niemieckich wobec Ukrainy i informacją o zerwaniu kontaktów przez Abwehrę.

Niezależnie od tych wydarzeń okupacyjne władze Wehrmachtu podjęły⁴ działania mające na celu wykorzystanie Ukraińców w służbie pomocniczej. Przy lokalnych komendanturach (Ortskommandantur) na terenie dystryktu Galicja przystąpiono już w 1941 r. do tworzenia oddziałów wartowniczych, wyposażanych w broń i mundury, pochodzące ze zdobyczy⁵, umoż-

¹ Rozważania zawarte w artykule koncentrują się na stosunkach między Wehrmachtem a UPA, pomijając natomiast działania aparatu bezpieczeństwa Rzeszy i SS.

² O sytuacji ludności i planach hitlerowskich pisze wyczerpująco R. Torzecki, *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993.

³ W Sulejówku, z placówką Abwehry Walli II, a następnie w Berlinie z centralą Abwehry.

⁴ Bundesarchiv-Militararchiv (dalej BAMA), RH 53-23/33, s. 384.

⁵ Ibidem, sprawozdanie z 27 XI 1941 r. Nazwa oficjalna oddziałów — Bewachungskommandos. Odo-

liwiąc w ten sposób zwolnienie znacznej liczby żołnierzy do służby w armii czynnej. Niemcy podjęli również werbunek ochotników do służby w Wehrmachcie⁶.

Podstawową metodą opanowania przez władze niemieckie okupowanego obszaru był terror, podobnie jak w wypadku wcześniej okupowanego terytorium Polski. Celem terroru było sparaliżowanie potencjalnego ruchu oporu i zapewnienie warunków wyzyskania podbitego kraju do własnych celów. Trzeba przy tym pamiętać, że niemieckie pojęcie ruchu oporu jest odmienne od przyjętego w Polsce. Najkrócej rzecz ujmując: ruchem oporu jest każda czynność lub jej zaniechanie, jeżeli przynosi to szkodę interesom niemieckim. Terror był stosowany przewencyjnie, aresztowania dotyczyły także osoby tylko podejrzewane o możliwość podjęcia próby tworzenia, czy stawiania oporu wobec poczynań niemieckich. Towarzyszyły temu aresztowania i egzekucje zakładników oraz deportacje do obozów koncentracyjnych. Terror, eksploatacja gospodarcza, bezwzględne wywózki na roboty przymusowe, których doświadczała ludność ukraińska, utrudniały dodatkowo — obok wspomnianych momentów politycznych — kontakty z niemieckimi władzami wojskowymi. Dalszym czynnikiem kształtującym działania tak niemieckie, jak i ukraińskie były stosunki polsko-ukraińskie.

Władze III Rzeszy nie miałyby nic przeciw, aby obie nacje żyły w niezgodzie i walce, ale nie mogły pozwolić na taki rozwój sytuacji, który zanarchizowałby życie okupowanego kraju w taki sposób, że utrudniałoby to realizację zadań — przede wszystkim gospodarczych, wywozu siły roboczej itp. Działania władz bezpieczeństwa, prowadzone akcje pacyfikacyjne, dokonywane w sposób bezwzględny, powodują duże straty wśród ludności cywilnej. Wehrmacht nie sprzeciwia się akcjom policyjnym, zwłaszcza że są one uważane za czynnik powstrzymujący ludność od działań przeciwko wojsku, prób zdobycia broni czy sprzętu. Do 1943 r. Wehrmacht jest zadowolony ze stanu bezpieczeństwa; jeszcze w lipcu 1943 r. stwierdzono, że bezpieczeństwo (w Galicji) w zasadzie nie było nigdy zagrożone, gdyż Gestapo unieszkodliwiło przywódców polskiego i ukraińskiego ruchu oporu⁷. Co więcej, odnotowuje się z pewnym zadowoleniem, że ludność odnosi się przychylniej do Wehrmachtu niż do policji, która twardo traktuje także niewinnych⁸.

Niezależnie od sytuacji Wehrmacht nie zaprzestał werbunku Ukraińców do służby pomocniczej, dążąc do zastąpienia możliwie dużej liczby żołnierzy Wehrmachtu tymi ochotnikami, aby w ten sposób móc zwolnić na potrzeby frontu jak największe siły. Jest też rzeczą pewną, że tak Abwehra, jak i związana z nią tajna policja polowa⁹ starały się penetrować środowiska ukraińskie¹⁰. Zainteresowanie Abwehry wzmożło się po powstaniu UPA¹¹. Początkowe nadzieje, że uda się ruch ten utrzymać zwykłymi metodami w ryzach, jak to stwierdziła 17 I 1943 r. OFK 365 we Lwowie¹², okazały się płonne. Następnie doszło do dezercji oddzia-

tować trzeba, że również policja podjęła działania mające na celu utworzenie ukraińskich pododdziałów policyjnych.

⁶ Tzw. Hiwis (Hilfswillige).

⁷ BAMA, RW 23/14, s. 9.

⁸ Takie stwierdzenie pojawia się jeszcze w 1943 r. w raporcie sytuacyjnym za czerwiec-lipiec 1943 r.; BAMA, RH 53-23/42, k. 88.

⁹ Geheime Feldpolizei, odgrywająca m.in. rolę organu wykonawczego Abwehry, jak i służby bezpieczeństwa Wehrmachtu.

¹⁰ Wskazują na to akta GFP, przechowywane w archiwach polskich.

¹¹ Co do powstania UPA i związanej z nim chronologii wydarzeń patrz R. Torzecki, op. cit.

¹² BAMA, RH 53-23/40, s. 265: „ist es doch der Polizei gelungen, vor kurzem eine grossere Anzahl von Mitgliedern dieser Bewegung dingfest zu machen”.

łów ukraińskich w służbie Wehrmachtu¹³. Poza tym zdarzały się ataki na członków Wehrmachtu, co musiało wywołać zaniepokojenie niemieckie, tym bardziej że istniało przekonanie, że dowództwo UPA nie panuje w pełni nad podległymi mu oddziałami¹⁴.

Niezależnie od opisaney sytuacji doszło po powstaniu UPA do spotkań i rozmów między jej przedstawicielami a Abwehrą¹⁵. Abwehra liczyła m.in. na uzyskanie danych wywiadowczych i zapewnienie bezpieczeństwa rozszanym na terenie działania UPA członkom Wehrmachtu, ustanie sabotaży w odniesieniu do instalacji wojskowych i udziału UPA w zwalczaniu partyzantki radzieckiej, GL i AL. UPA liczyła na pomoc w dostawach uzbrojenia, zwolnienia aresztowanych, zapewnienie bezpieczeństwa przed działaniami władz policyjnych Rzeszy¹⁶.

Moment rozpoczęcia rozmów między szefostwem Abwehry i dowództwem UPA nie jest dokładnie znany. Ze sprawozdania z rozmów, prowadzonych 5 czerwca 1944 r. we Lwowie, wynika jedynie, że musiały one toczyć się przez dłuższy czas¹⁷. Jak się wydaje, nie doprowadziły do zawarcia generalnego porozumienia, przyniosły jednak szereg postanowień dotyczących wymiany informacji, dostaw znacznej ilości broni, amunicji i sprzętu wojskowego oraz lekarstw i materiałów sanitarnych. W miarę upływu czasu i działań militarnych Armii Czerwonej dochodziło jednak do zacieśniania kontaktów. W lipcu 1944 r. dowództwo UPA zdecydowało się pozostać na terenie Galicji Wschodniej w wypadku zajęcia tego terenu przez Armię Czerowną. 21 lipca 1944 r. zwrócono się do władz Wehrmachtu o pomoc w posłaniu broni i materiałów sanitarnych¹⁸, tkórej natychmiast zdecydowano się udzielić. Postanowiono jednocześnie o powstanie sztab łącznikowy pod dowództwem dotychczasowego pełnomocnika OON-UPA do rozmów z Wehrmachtem w składzie 15-20 ludzi (kurierów, radiotelegrafistów), który będzie stacjonował w pobliżu pełnomocnika niemieckiego do kontaktów z UPA¹⁹. W raporcie dowództwa Grupy Armii „Nordukraine” z 18 sierpnia 1944 r. mówi się o podjęciu rozmów z tym sztabem i zawarciu tymczasowego układu z UPA²⁰. 18 września 1944 r. minister ds. okupowanych obszarów wschodnich zawiadomił dowództwo Wehrmachtu, że wobec wycofania administracji cywilnej z Ukrainy nie ma już niebezpieczeństwa działań UPA przeciwko Niemcom i że nie ma wobec tego zastrzeżeń wobec podjęcia kontaktów z UPA²¹. Poza tym w piśmie mówi się, że należy zawiadomić kierownictwo UPA²², iż Niemcy nie zamierzają przekształcić Ukrainy w niemiecką kolonię, ale przeciwnie, dążą do powstania „niepodległej, wyzwolonej

13 BAMA, RH 53-23/41; raport OFK 372 Lublin z 26 III 1943 r. zawiera informacje o dezercji oddziałów wartowniczych (Bewachungskrafte) m.in. z Poniatowej i Trawnik z adnotacją, że uciekinierzy zabrali ciężką broń. Według raportu, fala dezercji objęła formacje „Drużyny” (Drushina-Leute). Raport zawiera zarzut, że jest to działanie w interesie sowieckim.

14 *Litopis Ukrajinskoj Powstańskoj Armiji*, Toronto 1983, t. 6, s. 168, raport OFK 365 z 19 VI 1944 r.: „mit der deutschen Wehrmacht halt die UPA, soweit sie ihre Banden in der Hand hat, „Burgfrieden”. Ten temat porusza również R. Torzecki, op. cit., s. 236 i n.

15 Szereg dokumentów na ten temat opublikowano w t. 6 i 7 *Litopisu...*

i' Szerzej stan kontaktów omawia R. Torzecki, op. cit., s. 243 i n.

17 *Litopis...*, t. 6, s. 155: „Am 3, 6, 44 fuhrte der bevollmachtigte Unterhandler der UPA — Führung, mit dem das Kommando seit langerer Zeit in Verbindung steht”.

18 *Litopis...*, t. 6, k. 180, 181.

1' Ibidem, raport Frontaufklarungskommando 202 odpowiedzialnego za rozmowy ze strony niemieckiej. Jak wynika z raportu Grupy Armii „Nordukraine” z 18 VIII 1944 r., sztab ten stacjonował w okolicy Krynicy.

20 *Litopis Ukrajinskoj Powstańskoj Armiji*, Toronto 1983, t. 7, s. 13.

21 *Litopis...*, t. 7, s. 27, 28.

22 W oryginale: „Partisanenbewegung”.

Ukrainy" w ramach „Nowej Europy". Ministerstwo zawiadamia jednocześnie, że „Reichsfurer SS zgodził się na podjęcie kontaktu z ukraińskimi, narodowymi partyzantami".

Niezależnie od tego toku rozmów, który doprowadził do zawarcia porozumień dowództwa UPA z Abwehłą, dochodziło do lokalnych porozumień z jednostkami i dowództwami Wehrmachtu a oddziałami UPA. W miarę upływu czasu występowały one coraz częściej, przy czym inicjatywa, jeżeli wierzyć źródłom niemieckim, pozostawała po stronie ukraińskiej. Publikowane tu dokumenty mówią o tym wyraźnie. Z chwilą gdy zarysowała się perspektywa porozumienia z dowództwem UPA, strona niemiecka zdecydowała się odstąpić od lokalnych układów. Zawarte poprzednio porozumienia lokalne zamierzano jednak utrzymać w mocy, pod warunkiem że ograniczały się rzeczywiście do spraw miejscowych stosunków z Wehrmachtem.

Publikowane dokumenty pochodzą ze zbiorów Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu — Instytutu Pamięci Narodowej, z zespołu Gruppe Geheime Feldpolizei 723,1.14. Są publikowane po raz pierwszy. Oprócz tego, że potwierdzają starania różnych oddziałów UPA o porozumienie z Wehrmachtem, wskazują jednocześnie na chętnie podejmowanie takich kontaktów przez Wehrmacht²³. Zdają się także wskazywać, że wiedza o nich była w Wehrmachcie dość powszechna. Nazwisko prowadzącego rokowania porucznika Starcka jest wymieniane w *Litopisie...* jako Stark. Niestety, nie udało się odszukać bliższych danych dotyczących tej osoby. Utrzymywanie kontaktów z UPA przejęło następnie Frontaufklarungskommando 202, stacjonujące jesienią 1944 r. w okolicy Krynicy. Dalsze losy sztabu łącznikowego nie są znane. Można przypuszczać, że ewakuował się na teren Słowacji. Śledzenie sytuacji i działań UPA Frontaufklarungskommando 202 kontynuowało do początków kwietnia 1945 r.

²³ Por. przyp. 19; mówi się o tym także w rozkazie o zachowaniu się wobec UPA dowództwa Grupy Armii „Nordukraine" z 18 VIII 1944 r. *Litopis...*, t. 7, s. 11,12.

1944, maj 16. Dowództwo grupy armii „Środek” informuje podległe dowództwa o powołaniu pełnomocnika do spraw współpracy z UPA i zabrania prowadzenia z nią samodzielnych pertraktacji.

1944, maj 16.
Dalekopis Dowództwa Grupy Armii „Środek”

Do: Dowództwa 2 Armii
Komendy Abwehry 105.
do wiadomości: placówce służbowej Walli I¹

Porucznik Stark ze 105 dowództwa Abwehry, stacjonującego w Chełmie, został upoważniony przez Urząd Abwehry² do kierowania współpracą z UPA. Działa on w bezpośrednim porozumieniu z dowództwami Grup Armii „Środek” i „Północna Ukraina” i otrzymał polecenie utrzymywania ścisłych kontaktów z dowództwem 2 Armii — I C/AO³.

Porucznik Stark kieruje i odpowiada za całość współpracy z UPA. Aby zapewnić jednolitość działania, zabrania się wszystkim pozostałym placówkom służbowym na terenie działania armii (Abw. I, II, III, GFP)⁴, jak również wszystkim oficerom I C samodzielnych pertraktacji z UPA.

Dowództwo 2 Armii prosi się poza tym, aby udzielało 105 dowództwu Abwehry wszelkiej możliwej pomocy, także materialnej.

Dowództwo Grupy Armii „Środek”
Wydział I C/AO, Nr. Abw. 2520/44 tajne

Do wiadomości:
Szeft⁵ Tajnej Policji Polowej
Grupy Armii Środek

16.5.1944

Szeft Tajnej Policji Polowej
Grupy Armii „Środek”
Nr. dz. 461/44 tajne

Odpis
do wszystkich Grup GFP
do wiadomości i przestrzegania.

(—)^a
Dyrektor Policji Polowej

¹ Placówka Abwehry w Sulejówku, kierująca wywiadem na terenie ZSRR.

² Amt Abwehr — dowództwo wywiadu i kontrwywiadu wojskowego Rzeszy.

³ Trzeci oficer I Oddziału sztabu, odpowiedzialny za kontrwywiad.

⁴ Geheime Feldpolizei — Tajna Policja Polowa — organ wykonawczy Abwehry.

⁵ W oryginale: Leitender Feldpolizeidirektor — dowodzący dyrektor policji polowej.

^a podpis nieczytelny. Poniżej: pieczęć wpływu 723 grupy policji polowej — 17.5.1944, nieczytelna parafa, adnotacja „do omówienia” i „a/a”, 19.5.44.

Abschrift

Fernschreiben
von Oko. d. H. Gr. Mitte

14.5.44.

an A. O. K. 2
Abw. Kdo. 105

Nachrichtlich: Dienststelle Walli I

Obltn. Stark, Abw. Kdo 105, Sitz Cholm, ist von Amt. Abw. mit der Durchführung der Zusammenarbeit mit der UPA beauftragt. Er handelt im unmittelbarem Einvernehmen mit Obkdo. der Heerengruppen Mitte und Nordukraine und ist von hier angewiesen worden, engste Fühlung mit A. O. K. 2, Ic/AO., zu halten.

Obltn. Stark ist für die gesamte Steuerung der Arbeit mit der UPA verantwortlich. Um ein einheitliches Vorgehen sicherzustellen, ist allen übrigen im Armeebereich eingesetzten Stellen (Abw. I, II, III, GFP) sowie allen Ic selbstständiges Verhandeln mit der UPA zu verbieten.

A. O. K. 2 wird ferner ersucht, dem Abw. Kdo 105 alle mögliche Unterstützung auch auf materiellem Gebiet zu gewähren.

Obkdo. d. H. Gr. Mitte
Abt. Ic/AO, Nr. Abw. 2520/44 geh.

Nachrichtlich:

Ltd. Feldpolizeidirektor H. Gr. Mitte

Leitender Feldpolizeidirektor
bei Heeresgruppe Mitte
Tgb. Nr. 461/44 geh.

O. U., den 16.5.44.

Abschrift

an alle Gruppen GFP
zur Kenntnis und Beachtung

gez.
Feldpolizeidirektor

Szef sztabu 2 Armii zabrania podległym dowództwom korpusów i dywizji prowadzenia samodzielnych rokowań z grupami nacjonalistów ukraińskich.

1944, maj 15.

Istnieje potrzeba przypomnienia, że dowództwom korpusów i dywizji nie zezwala się podejmowania kontaktów z nastawionymi przyjaźnie wobec Wehrmachtu bandami nacjonalistyczno-ukraińskimi i podejmowania na podstawie uzgodnień z nimi, samodzielnych działań. Zadanie to jest zastrzeżone wyłącznie dla specjalnego oddziału Abwehry z siedzibą w Chełmie (dowódca: por. Stark). W przyszłości, jeżeli nacjonalistyczno-ukraińskie bandy wystąpią z propozycją współpracy z korpusem lub dywizjami, należy zameldować o tym dowództwu armii, która podejmie stosowne działania w oddziale Abwehry w Chełmie.

Rozdzielnik jak w projekcie²

Za Dowództwo Armii:
Szef Sztabu
w/z (—)
Lassen,
płk. dypl.

^a poniżej: pieczęć wpływu 723 grupy tajnej policji polowej z datą 17 maja 1944 i nieczytelną parafą i adnotacją. Za zgodność odpisu z oryginałem (—) podpis nieczytelny, porucznik.

Armee-Oberkommando 2
Abt. Ic/A. O. Nr. 1771/44 geh.

A. H. Qu., 15.5.1944

Es besteht Veranlassung darauf hinzuweisen, daß es den Generalkommandos und Divisionen nicht gestattet ist, von sich aus Verbindung mit nat.-ukrain., der deutschen Wehrmacht wohlgesinnten Banden aufzunehmen und auf Grund von Verhandlungen selbstständige Maßnahmen durchzuführen. Mit dieser Aufgabe ist ausschließlich ein besonderes Abwehr-Kommando mit dem Dienstsitz in Cholm (Führer Oblt. Starke) betraut.

In Zukunft ist daher, wenn von nat.-ukrain. Banden der Wunsch auf Zusammenarbeit an Korps und Divisionen herangetragen wird, davon der Armee Meldung zu erstatten, die das Weitere beim Abwehrkommando in Cholm veranlassen wird.

Verteiler:
im Entwurf.

Für das Armee — Oberkommando
Der Chef des Generalstabes
I. V.

F. d. R.

gez. Lassen

Oberleutnant.

Obers t i. G.

The Authorities of the Third Reich and the Ukrainian Insurgent Army

Up to this very day, contacts between the Wehrmacht and the Ukrainian Insurgent Army (UPA) remain insufficiently examined and presented. Upon the basis of extant German documentation the article attempts a depiction of the history of those contacts, assorted factors, which influenced the shaping of relations between both sides, and the course of talks. German sources demonstrate that the initiative of initiating negotiations and the ensuing agreement was Ukrainian-inspired. The article is accompanied by German documents, published for the first time and found in Polish archives.